

Zgornjem Štajerskem. Oris štajerske ÖFF olajšujejo ob tej disertaciji tudi nekateri spominski zapisi, npr. Maxa Muchitscha v zborniku Aus der Vergangenheit der KPÖ. Wien 1961, str. 100—103 in njegovo opozorilo o stikih leobenskih komunistov s slovenskimi partizani. Opozarja tudi, da je bila septembra 1943 v zgornještajerskem kraju Krumpfen blizu Trofaicha ustanovna konferenca ÖFF, na kateri so govorili tudi o tesnejših stikih z narodnoosvobodilnim gibanjem na slovenskem Štajerskem. Iz spominov vidnega koroškega revolucionarnega socialista Erwina Schärfa (Der Neue Mahnruf. Wien 1965, št. 10) pa je videti, da so bile v deželnem odboru ÖFF za Štajersko in Koroško zastopane vse tri tradicionalne avstrijske politične smeri: poleg njega in socialista Fritza Matznerja, po drugi svetovni vojni namestnika štajerskega deželnega glavarja, sta zastopala KPA njen sekretar Franz Honner, ki je v tem času prišel iz Sovjetske zveze na osvobojeno ozemlje Slovenije (prim. tudi Franz Honner, Das Leben eines österreichischen Kommunisten. Wien 1964, str. 34—37), in član CK KPA Friedl Fürnberg, krščanske socialce pa dr. Robert Tschuber.

Dodajmo še, da je povzetek manifesta KPA o obnovi Avstrije in njeni bodoči ureditvi, sprejet na konferenci avstrijskih komunistov v Moskvi 10. in 11. junija 1944, v knjižici Die Kommunisten in Kampf für die Unabhängigkeit Österreichs. Wien 1955, dokaj pomanjkljiv, in da je za nadrobnejša proučevanja še vedno potrebna prvotna izdaja tega manifesta v knjižici Die Wiedergeburt Österreichs. Moskva 1944 ali pa njegovi takratni ponatisi na ozemlju osrednje Slovenije.

Tone Zorn

Hans Janschitz, **Ferlieferhof**. Ein Bericht über die amtlichen Untersuchungen der Massenmorde in der Schiessstätte Ferlieferhof. Graz (1946), 74 strani.

Pred dvajsetimi leti je v Gradcu izšla knjiga z opisi nacističnih zločinov v Ferlieferhofu. Knjiga je sicer stara, toda v Sloveniji je bila do najnovejšega časa skoraj povsem neznana. Ker vsebuje zelo važne podatke o naši Štajerski, je prav, da o njej napišemo vsaj kratko poročilo. Avtor knjige, takratni graški podžupan, je v njej povzel ugotovitve posebne avstrijsko-sovjetske komisije, ki je maja 1945 raziskovala te zločine. Povzeta so tudi pričevanja očitincev nacističnih zločinov na graškem morišču Ferlieferhof ter v graških zaporih. Omenjen je dalje sestav graškega gestapa in njegova dejavnost. Posebno dragocen je v knjigi 29 strani obsegajoč poimenski (žal nepopoln) seznam žrtev, pokopanih ali pa upepeljenih na graškem pokopališču. Seznam se predvsem nanaša na leta od 1940 do 1943. Žrtve iz Spodnje ali slovenske Štajerske so posebej zaznamovane. Pri večini so navedeni rojstni podatki in dan pokopa, le ob padlih borcih Pohorskega bataljona je v knjigi beležka »12. I. 1943: 65 nepoznanih trupel s Pohorja«.

T. Z.

Carlo Schiffrer, **La Risiera**. »Trieste«, št. 44, julij — avgust 1961. Trst 1961.

Schiffrerjev sestavek Rižarna ni bil objavljen samo v navedeni reviji, ampak je izšel tudi kot poseben odtis v samostojni brošuri. Sestavek obsega 11 strani.

Avtorju je uspelo prikazati vso grozo pravega koncentracijskega taborišča, ki je bilo v Trstu od jeseni 1943 do pomladi 1945. Tržaška Rižarna je bila po obsegu mnogo manjša od drugih zloglasnih nemških koncentracijskih taborišč, po svoji krutosti in nečlovečnosti pa ni prav nič zaostajala za njimi. Okupatorji so spretno prilagodili staro in zapuščeno delavnico novim potrebam in iz nje

napravili orodje tako imenovega »novega reda«. Rižarna je postala zbirni center za ljudi, ki so jih namenili za deportacijo, shramba za blago, tajno sodišče in kraj za izvrševanje smrtnih obsodb.

Avtor natančno popisuje prostore taborišča, doda tloris taborišča in fotografijo celice. Že sama ureditev prostorov, kot so izolacijske celice brez oken, skupinski prostori z okni, skozi katere pa so zaporniki lahko videli le nasproti stoječ krematorij, priča o neskončnem človeškem trpljenju.

Od neštetihi tragedij je mogoče rekonstruirati le tu in tam kakšno. Ohranjenih je nekaj imen zapornikov, zarezanih ali napisanih na zidovih celic, kakšno sporočilo skrito v zidni razpoki celice ali v kakšnem drugem skrivališču, ostala pa so še pričevanja maloštevilnih preživelih.

Točnega števila žrtev v Rižarni ni mogoče ugotoviti. Nekateri domnevajo, da jih je bilo prek 2.000. Na vsak način se je število žrtev povečalo, ko je začel delovati krematorij v juniju 1944.

Med zaporniki je bilo mnogo Slovencev in Italijanov iz Trsta in okolice, pa tudi iz bolj oddaljenih krajev, in Židov. Bili so iz različnih slojev, različno idejno usmerjeni, skupen jim je bil odpor do okupatorja.

Avtor se je pri svojem delu opiral arhivsko gradivo v arhivu Inštituta za zgodovino italijanskega odporniškega gibanja v Julijski krajini in ga dopolnil s pričevanji preživelih zapornikov. Dodati je treba še to, da je Albin Bubnič objavil članka Spominski zapis o sežigu 40 žrtev v Rižarni in seznam njihovih imen (Primorski dnevnik, Trst 21. maja 1966, št. 145) in Zaključeno zasliševanje prič o grozodejstvih v Rižarni (Primorski dnevnik, Trst 5. julija 1966, št. 155), sestavljena na osnovi gradiva, ki ga hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Oba dopolnjujeta Schiffrerjev prikaz.

Maruša Bravničar

Antonio Santin, Trieste 1943—1945. Scritti — discorsi — appunti — lettere presentate e commentate a cura di Guido Botteri. Izd. Del Bianco. Udine 1964. 151 strani.

Kot pravi podnaslov, gre za zbirko spisov, govorov, zapiskov in pisem tržaško-koprškega škofa Antona Santina, in sicer iz dobe od padca Mussolinija do dneva, ko je jugoslovanska osvobodilna vojska zapustila Trst. Izdajo je priredil po želji samega škofa pokrajinski tajnik krščanskodemokratske stranke v Trstu Guido Botteri.

Snov je urejena tako, da so na desnih straneh knjige v večjem tisku Santinovi spisi, na levih straneh v manjšem tisku pripombe in dopolnila G. Botterija. Na koncu knjige je seznam virov, ki jih navaja Botteri v pripombah, seznam Santinovih listin, pregled glavnih vprašanj, obdelanih v listinah in opombah, indeks glavnih oseb, omenjenih v knjigi. Knjigi je priloženih 19 celostranskih fotografij o delovanju škofa Santina v opisani dobi (samo štiri so iz starejše dobe: dve iz njegovih mladih let, ena od njegove instalacije za tržaško-koprškega škofa in ena o njegovem srečanju z Mussolinijem pri katedrali sv. Justa v Trstu leta 1938). Priložena je še gramofonska plošča z govorom, ki ga je imel Santin 6. maja 1945 v Trstu v cerkvi sv. Antona. (V opombi je izrecno rečeno, da so pri obredu v cerkvi jugoslovanski vojaki opravljali častno službo in da je ruska vojaška misija zahtevala prepis govora, da bi ga natančneje preučila.)